

היתר אשת אב ביבום

פתיחה

התורה אסרה על אשת אב (ויקרא י"ח, טז):

ערוה אשת אחיך לא תגלה ערות אחיך הוא.

וציוותה על היבום (דברים כ"ה, ה):

כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר יבמה יבא עליה ולקחת לו לאשה ויבמה.

צריך להבין מה היחס בין פסוקים אלו, האם וכיצד ילכו איסור אשת אב ומצוות יבום יחדיו? זוהי השאלה היסודית בריש מסכת יבמות. סוגיות רבות סובבות ותלויות בשאלה מהותית זו.

במאמר זה נעסוק בשתי גישות יסודיות:

א. ישנה התנגשות בין הצוויים, ומצוות יבום דוחה את איסור אשת אב - עדל"ת (עשה דוחה לא תעשה).¹

ב. התורה נתנה היתר מיוחד ליבום, ולכן במצב שמת האח בלא בנים אין איסור אשת אב.²

בעז"ה נבאר את הדברים, מקורם, מהותם והשלכותיהם, ויה"ר שנזכה לכוון לאמיתה של תורה.

תחילה נפתח בשתי נקודות ציון חשובות:

הסוגיא בדף ז, ב³ ניסתה ללמוד שיש יבום בעריות בבנין אב מיבום אשת אב, ודחתה שאין ללמוד דחיית שני איסורים מדחיית איסור אחד ביבום אשת אב.⁴

1. לכא' דרך זו מבוארת בדבריו המפורסמים של רב ניסים גאון (שבת קלב, ב) שבאר את עדל"ת וכלל בתוכו את מצוות יבום. לקמן נבאר שתוס' צעדו בדרך זו, והלומד סוגיית עדל"ת יבחין במהרה שתוס' למדו כרנ"ג ואכמ"ל.

2. לכא' דרך זו מבוארת בחולין קט, ב: 'כל דאסר לן רחמנא שרא לן כוותיה אסר לן דמא, שרא לן כבדא... אשת אב - יבום'.

ומבואר לכא' דיבום הוא היתר מיוחד של התורה ואינו התנגשות בין ערוה למצוה, וכ"כ להדיא הרמב"ן בתורת האדם (ה"ד בברכות כ. הוצאת מערבא) דיבום אינו עדל"ת אלא הותר מכללו, ולקמן נראה שהרמב"ן לשיטתו.

3. הפנייה סתמית במאמר היא למסכת יבמות.

4. תוס' (ג, ב ד"ה לא) למדו שהגמ' התכוונה לאישתרי, אך בפשט גמרא, ולפי הראשונים האחרים, כוונת הגמ' ללמוד מבנין אב מיבום.

ומבואר שיבום הוא עדל"ת. ההוא אמינא להיתר יבום בעריות הייתה שעשה ידחה גם שני לאוין, והמסקנה שלא ועשה אינו דוחה שני לאוין.

בסוגיא בדף כ, א לעומת זאת מצינו מדד אחר ליבום – תפיסת קדושין. במקום שתופסים קידושין בין היבם ליבמה יש מצות יבום, ובמקום שאין קידושין תופסים אין מצות יבום. ונראה שהיבום תלוי ביכולת תפיסת הקידושין ולא בכמות האיסורים.

ולכאורה ניתן למצוא שורש לשניות זו כבר בברייתא בדף ג, ב האומרת שלומדים מאחות אשה ש'כל שהיא ערוה וחייבים על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת – אסורה ליבם', ומבואר שישנם שני תנאים לאסור יבום: א. ערוה. ב. כרת.

והנה, עדל"ת תלוי בתנאי של כרת, וכדברי רבא (ה, א) שאין עדל"ת שיב"כ (שיש בו כרת). אך התנאי של ערוה עוסק בתפיסת קדושין, שכן תפיסת קידושין תלויה בגדרי ערוה.⁵ רבותינו הראשונים נחלקו בדבר, ונבאר הדברים:

א. שיטת תוס' – עדל"ת

התוס' נקטו שמצוות יבום היא עדל"ת שיב"כ, אלא שאין ללמוד מכך לכל התורה כיון ש'מצוותו בכך'. משמעות הדבר היא שיבום הוא מצוה לקחת את אשת המת, ומחמת מצוה זו נדחה איסור אשת אח שיש בו כרת. ואע"פ שבכל התורה כולה לא מצינו עשה הדוחה לאו שיש בו כרת, מיוחדת היא מצות יבום, שכן מבנה המצוה – לקחת את אשת האח האסורה בכרת. ונוכיח את הדברים:

תוס' (ג, ב ד"ה לא תעשה) הקשו שנלמד מיבום הדוחה ערות אשת אח האסורה בכרת לכל התורה כולה, שיש בכח עשה לדחות לאו שיש בו כרת. תוס' תרצו 'דשאני אשת אח דמצוותו בכך ואי אפשר בענין אחר לקיים מצוות יבום'.

בית הלוי ועוד אחרונים למדו שתוס' שינו את ההבנה ביבום: הה"א סברה 'עדל"ת', בעוד שהמסקנה סברה 'הותרה', אשת אח לא נאסרה במקרה זה.⁶ אך בתוס' מוכח לא כך, ונראה שגם למסקנה תוס' לומדים את יבום כעדל"ת:

תוס' (ה, ב ד"ה כולה) השוו בין בגדי כהונה שיש בהם כלאיים ליבום, ששניהם 'מצוותו בכך' ואין ללמוד מהם לכל התורה. והנה פשוט ומבואר שבגדי כהונה הם עדל"ת ומכאן שגם יבום הוא עדל"ת. **תוס'** (נד, ב ד"ה אלא) כתבו במפורש שיבום הוא עדל"ת, ואם הוא לא היה נכתב במפורש לא היינו מחדשים חידוש כזה.

תוס' (ט, א ד"ה והרי) הקשו על ר"ע הסובר שאין יבום בחייבי לאוין, 'אמאי לא אמרינן נמי לר"ע ליתי עשה ודחי ל"ת'.

5. והראיה מנידה, דאע"פ שיש בה כרת קדושין תופסים בה, דאיננה ערוה, וראה בגרש"ש (חידושים סי' א, ס"ס ו, שע"י א, יא עמ' לה) שהרחיב בענין זה.

6. וכ"כ הריטב"א ה: ד"ה 'אלא' וכתב שם שכן פרש ר"י.

תוס' (ת, א ד"ה רבא): עולא סבר שיש צורך בלימוד מיוחד, 'עליה', כדי שלא נתיר יבום בעריות. לולי אותו לימוד היינו אומרים שכשם שהותר איסור אשת אח, כך הותר גם איסור ערוות אחות אשה, 'אישתרי'. רבא חלק על עולא וסבר שאין צורך בדרשה מיוחדת, שכן אין עדל"ת שיב"כ.

תוס' הקשו מדוע רבא לא סבר כעולא, שיש צורך בדרשה כדי להוציא מסברת 'אישתרי'. והנה, הקרן אורה ישב ע"פ הגמ' בזבחים לב, ב. שם מבואר שרבא סבר שאומרים אישתרי רק באיסורים שנדחו, 'דחוייה', ולא באיסורים שהותרו, 'הותרה'. יבום מוגדר כ'הותרה' ולכן אין אומרים בו 'אישתרי'. ומובן מדוע אין צורך בדרשה לפי רבא.

ונראה להוכיח מכך שתוס' לא תרצו כך, שהם אכן חולקים וסוברים שיבום הוא עדל"ת, דחוייה, ולכן קשה להם מדוע רבא לא אמר כאן בדחוייה אישתרי.

נפקא מינות:

לפי תוס' מצוות יבום נמדדת ע"פ שיקולים של דין עדל"ת, כלומר מצוה הדוחה את איסור אשת אח ושאר האיסורים, כמבואר בדברי רבא ח, א 'ערוה גופא לא צריכא קרא, דאין עדל"ת שיב"כ, ולכן:

תוס' (ט, א ד"ה והרי) הקשו על ר"ע (הסובר שקידושין אינם תופסים בחייבי לאוין ולכן אין בהם יבום) מדוע אין יבום בח"ל, הרי עדל"ת?

תוס' (ב, א ד"ה אחות) הקשו כיצד נדה מתיבמת, הרי אסורה בכרת ואין עדל"ת שיב"כ (מלבד אשת אח שמצוותו בכך).

תוס' (כ, ב ד"ה גזירה) למדו שח"ע (חייבי עשה) עולים לחליצה רק מגזה"כ 'יבמתו'. בלעדיה לא היתה בהם חליצה משום שאין עשה (יבום) דוחה עשה (ח"ע), ורק העולה ליבום עולה לחליצה.

תורא"ש (ג, ב סד"ה למעוטי דרב) סבור כי בח"ע יש איסור אשת אח. נראה פשוט שכן יסברו תוס', שמאחר שאין עשה דוחה עשה, אין שום היתר לאיסור אשת אח. ואע"פ שיש חליצה⁷ יש איסור אשת אח.

ב. שיטת הראשונים⁸ - היתר

לדעתם איסור אשת אח כלל לא קיים במצב בו מת האח בלא בנים. וז"ל הרמב"ם (יבום א', יב):

מאחר שמת אחיו בלא ולד נסתלק איסור ערוה מעל כל נשיו.

וכן כתב עוד בהל' אסו"ב (ב', א) ובפיה"מ בכורות (א', ז).

וכן משמע ביד רמה (סנהדרין נג, בד"ה מתיב):

7. כיון שיש מקצת זיקה - תוד"ה 'כל' ח, ב.

8. כך נכנה דרך זו, בה צעדו רבותינו הראשונים: הרמב"ם הרשב"א והריטב"א, ואע"פ שיש הבדלים ביניהם, אך המהלך היסודי דומה.

שאני איסור אשת אח דכי קא מידחי במקום יבום לאו משום דאתי עשה ודחי את לא תעשה הוא דמידחי, אלא משום דכיון דלא משכחת יבום אלא גבי אשת אח ממילא שמעת דלא אסר רחמנא אשת אח אלא שלא במקום יבום כגון היכא דיש לו זרע, אבל היכא דמת בלא זרעא לא אסרה תורה.⁹

וכן סבר הרשב"א בדף מא, א:

כיון דבשעת נפילה הותרה שוב אי אפשר למיקם עלה באיסור אשת אח.

וכן נקט להדיא הרמב"ן בדף נד, ב:

ואיכא למימר כשפרט לך הכתוב אשת אח שאין לה בנים לאחר מיתת בעלה דמצוה, גלי שאין בכלל איסור אלא אשת אח במקום דליכא צד יבום דהיינו יש לה בנים בחיי בעלה.¹⁰

וכ"כ הרמב"ן בתורת האדם (שער הסוף – ענין הכהנים):¹¹

עשה דיבמה לגבי לאו דאשת אח לא מיקרי דיחוי דהא לית' אלא בהכי, וערות אשת אחיך לא תגלה אלא במקום שיש בנים, הא במקום שאין בנים לייבם, ולית' לכרת ולא ללאו בהכי דהא לא מצי מיבם אלא בהכי.

נראה להעמיק את ההבנה בנקודה זו: כיצד ובאיזה אופן הפקיעה התורה את איסור אשת אח? באיזה שלב התבטל האיסור? מהו הגורם המפקיע את האיסור? המצוה, מיתת האח או שלב קודם לכך?

באור המושג 'זיקה'¹²

נתחיל בסוגיא בקידושין דף ז, ב. הגמרא ניסתה ללמוד קדושי ביאה מיבום. דוחה הגמ': "מה ליבמה שכן זקוקה ועומדת". הראשונים נחלקו בבאור הדבר:

רש"י פרש (שם):

שכן זקוקה ועומדת - לזה מחמת קידושי המת ואין ביאה באה אלא לגמור אבל קנין דמעיקרא לא.

וכ"כ הרשב"א (שם):

9. ברמב"ם וביד רמה משמע קצת דאיסור אשת אח הוא איסור המוגבל בתנאים מסוימים (מחיים או שיש בנים), כמו איסור אחות אשה שאינו אלא מחיים, אך נראה בהמשך דהאיסור עצמו קיים לעולם, אלא שע"י 'זיקה', יש פתרון לבעיה, וכן מבואר ברמב"ם (אסו"ב ו, טו). 'כל אשה שאין עליה זיקה, באיסור אשת אח עומדת לעולם' ומבואר דהזיקה היא דרך ההיתר לאיסור אשת אח.

10. וזהו כנגד התוס' שם שהו"ד לעיל שכתב להדיא עדל"ת.

11. הו"ד בחידושי הרמב"ן ברכות כ. הוצאת מערבא.

12. עיקרו של מהלך זה שמעתי ממו"ר הרב יורם מושקוביץ שליט"א, אך ההגדרות, הנוסח, והנ"מ על אחריות הכותב בלבד.

אין היבמה צריכה אלא ביאה שהיא עושה נישואין, **זקוקה ועומדת היא אבל לגבי קנייה כסף עדיף**.¹³

אולם **התוס'** כתבו:

זקוקה ועומדת לביאה- כלומר שעיקר מצותה להקים לאחיו שם הילכך נקל לה להקנות לביאה יותר מאשה.¹⁴

מבואר שנחלקו הראשונים והתוס' בהבנת 'זקוקה ועומדת':

לפי תוס' יבום הוא קנין-קידושין ע"י ביאה. בכל זאת אין ללמוד מיבמה שאפשר לקדש בביאה משום ש'עיקר מצותה להקים לאחיו שם'. לפי זה 'זקוקה ועומדת' = **זקוקה ליבום**, צריכה לקיים מצוה ע"י הביאה.

אך הראשונים למדו שיבמה כלל אינה צריכה קנין, שכבר 'זקוקה ועומדת' = הרי היא כארוסה,¹⁵ ואין הביאה עושה אלא נישואין בלבד. לפי"ז 'זיקה' היא קשר בסיסי בין היבמה לבית המת, **זיקה ליבם**, ולא צורך וצוויו כתוס'.

ויש להבין כיצד היבמה זקוקה-ארוסה עוד לפני הביאה? ועל כך כתב רש"י שארוסין אלו הינם ע"י קדושי המת.¹⁶

וכ"כ **הרמב"ן** (יבמות צו, ב): "מדא' קנויה לו מקנין אחיו, שהיא זקוקה לו".

וכ"כ **הרשב"א** (כתובות נח, א): "אין ליבם ביבמתו אלא **זכות אחיו שנתרוקנה לו**... מדאורייתא מיכל אכלה, דמכל מקום **קנינו הוא ומיגד אגידא ביה** עד שיתירנה בחליצה".

משמעות הדבר היא שברגע שמת האח, עוברים קדושיו לשאר האחים שבבית, ונעשית היבמה זקוקה-מקודשת להם. ממילא כבר אינה אשת המת אלא מקודשת לאחים. וזהו הפתרון לאיסור אשת אה: עכשיו היא יבמה-אשה של הבית ולא אשת אה.

יתכן לומר שהאח המת קידש-קישר את האשה לעצמו, אך גם לכל הבית כולו, אם ימות בלי בנים.¹⁷ וזהו המושג 'זיקה', קשר.¹⁸

13. וכע"ז בשאר הראשונים שם- הרמב"ן והריטב"א.

14. תוס' הביאו פרוש נוסף בשם ר' אלעזר משנזא, והוא קרוב לפרש"י.

15. כ"כ שם הריטב"א 'כיון שהיא זקוקה ועומדת הרי היא כארוסה וביאה שלה עושה נישואין'.

16. וכן משמע ברש"י יבמות קי. ד"ה 'כונס'.

17. וראה גם באתון דארייתא (ס"ח) בהגדרתו צד זה של מעבר האישות של המת אל היבם.

18. נראה פשוט שאין האדם מתכוון בקידושין לענין זה, ולולי פרשת יבום לא היינו מגיעים לחידוש זה, אך צ"ל דהתורה הקדושה רצתה לצוות על היבום, ולכן הכינה וסללה את הדרך לאפשר מצוה זו, והיינו ע"י הזיקה, ובאופן ציורי, התורה יצרה את המסילה- הזיקה, שעליה תוכל ליסוע רכבת היבום, אך המסילה עומדת בפני עצמה, וקודמת לבואה של הרכבת בפועל- מצוות יבום.

לאחר הדברים מצאתי ראייה לשיטת הראשונים מברייתא מפורשת בקידושין ו, א: תנו רבנן הרי את אשתי הרי את ארוסתי הרי את קנויה לי מקודשת הרי את שלי הרי את ברשותי הרי את זקוקה לי מקודשת.

ומבואר לכאורה שזקוקה היינו מקודשת כדברי הראשונים, ושלא כתוס', שכן לפי התוס' היבמה רק זקוקה לביאה, אך אינה קשורה כלל ליבם, ודאי שאינה מקודשת לו, שהרי צריך לקנותה מתחילה ע"י היבום.

סיכום ביניים:

המושג 'זיקה' אינו המצאה של הראשונים. הוא נידון באריכות בפרקים שני שלישי ובהרבה מקומות בש"ס. אך ישנה מחלוקת בסיסית בהבנת מושג זה.

לפי הראשונים הזיקה היא הקשר הבסיסי בין היבמה לבית המת. הקשר נוצר ע"י קדושי המת. על גבי אותו קשר מגיע ציווי התורה לייבם ולקיים את הקשר המשפחתי הזה.

אך לפי תוס' אין קשר מקדים למצוות יבום. להיפך, מצוות יבום היא הגורמת לזיקה – היא נעשית זקוקה בשל המצוה לקחת את אשת המת, ומכך נולדו כל הדינים של איסור קרובות זקוקה, והפרת נדריה וכו'.

לפי"ז נגדיר את פטור ערוה מיבום:

לפי תוס' אין יבום בערוה כיון שאין יכולת, שכן אין עדל"ת שיב"כ וכדברי רבא בדף ה, א. לפי הראשונים ערוה אינה זקוקה-קשורה, כיון שלא תופסים בה קידושין, ולכן אין בסיס למצות יבום-נישואין.

נפקא מינות:

א. **חייבי לאוין לפי ר"ע:** תוס' הקשו מדוע אין יבום בח"ל לפי ר"ע. הראשונים תרצו¹⁹: "י"ל דלר"ע גלי רחמנא בעריות וה"ה לחייבי לאוין דכל דלא תפסי בהו קידושין מפקעי זיקה". כלומר, יבום צריך שלב בסיס, זיקה, תפיסת קדושין, ובסיס זה אינו קיים בח"ל לדעתו.

ב. **נדה:** תוס' הקשו מדוע יבום חל בביתא נידה, הרי יש איסור כרת בביתא זה ומדוע היבום תופס. הראשונים כלל לא התקשו בדבר, שכן לשטתם המדד ליבום הוא תפיסת קדושין, ובנדה תופסים קידושין אע"פ שיש כרת.

ונראה שמסלול זה אינו 'מרחף באוויר', יש לו בסיס מציאותי מסתבר לחול עליו, ולכן התכוונו בדברינו שהאשה מתקדשת ומתקשרת לכל הבית כולו, ועל גבי היחס הטבעי הפשוט הזה, בנתה התורה את מסלול הזיקה, שהוא מעבר היבמה מהמת אל ביתו.

19. זהו לשון הרמב"ן, וכע"ז בשאר הראשונים.

ג. איסור אשת אח בח"ע: לפי תוס' יבום הוא עדל"ת, ולכן בח"ע אין דחיה, שכן אין עשה דוחה עשה. מאחר שכך איסור אשת אח נותר על מקומו, וכן מפורש בתורא"ש הנ"ל. לפי הרשב"א לעומת זאת בכל מקום שיש זיקה לא יתכן איסור אשת אח, שכבר זקוקה-מקודשת ליבם. לכן אע"פ שאין יבום בח"ע, אין בהם איסור אשת אח. וכ"כ בהדיא בה"ג אשר הרשב"א הביא את דבריו בדף כ, ב בענין ח"ע.

ג. קושיות על מהלך הראשונים

בתחילת דברינו הצגנו את שיטת תוס' לפיה יבום הוא עדל"ת. ולכא' מוכח כן מכל מהלך הגמ' ג, ב - ח, א:

א. הגמ' בדף ג, ב העלתה ה"א שיהיה יבום בעריות. והנה הו"א זו מובנת רק אם נבין את יבום כעדל"ת, שכן יתכן שהעשה ידחה גם כרת וממילא תהיה מצות יבום ולא יהיה איסור אשת אח.²⁰ אבל למהלך זיקה צע"ג והו"א אינה מובנת לכאורה - איך יתכן שיהיה בהם יבום, הרי קידושין אינם תופסים בהם ואין בהם זיקה!

ב. הגמ' בדף ז, ב ניסתה ללמוד מיבום אשת אח ליבום שאר עריות. והנה ניסיון זה מובן אם מבינים את יבום כעדל"ת, שכן יתכן שכפי שדוחה איסור אשת אח, כך ידחה שאר איסורים. אבל למהלך זיקה הדבר תמוה, שהרי דווקא איסור אשת אח לא נאמר כאשר מת בלא בנים, אך כיצד יהיה היתר לאיסור אחות אשה ובת?

ג. ראייה שלישית היא מדברי רבא בדף ח, א. רבא אומר שאין צורך בפסוק כדי ללמד שאין יבום בערה משום שאין עשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת, ומכאן שיבום הוא עדל"ת.

סתירות בראשונים:

ד. לפי דברינו, הרשב"א סובר שהיתר יבום הוא ע"י זיקה, ולכן לא נאמר איסור אשת אח. וצ"ע שהרשב"א בדף ח, א הקשה שנלמד מיבום שעדל"ת שיש בו כרת, וד"ל: "ותמיהא לי אמאי לא ניליף מאשת אח גופיה דאתי עשה ודחי לאו שיש בו כרת... וי"ל דשאני יבמה דאי אפשר בלאו הכי ועיקר מצותה בדחיה". ולכאורה זהו ממש כשיטת תוס' לפיה יבום הוא עדל"ת?

ה. לעיל העלינו שלדעת הראשונים אין איסור אשת אח במקום שיש זיקה, ולכן בח"ע אין איסור אשת אח. אך מדברי הרשב"א בדף כ, א משמע אחרת. הגמ' בדף כ, א חשבה בה"א שחייבי לאוין אינם עולים ליבום מהתורה, והקשה על כך הרשב"א:

וקשיא לי כיון דבעינן השתא למימר דחייבי לאוין גרידי לא סלקן ליבום, א"כ נגמר מהכא דלא דחי עשה לל"ת וכדפרכינן לעיל בריש פרקין. וניחא ליה דשאני הכא דיבום חדוש הוא שהרי אסרה תורה אשת אח בכלל העריות, וכיון שכן מה שחדש והתיר התיר מה שלא התיר נשאר בכלל האיסור הראשון. ואין להקשות למה לא התיר יותר, דאין לך בו אלא חדושו בלבד.

20. כמבואר בגרש"ש (יבמות א, ג) שבשביל קיום המצווה תתבטל הערה.

כלומר, בכל מקום בו אין היתר יבום נשאר איסור אשת אח במקומו. וא"כ לפי יסודו נצטרך לומר לכאורה שגם בח"ע שאין בהם מצוות יבום יהיה איסור אשת אח.

ו. הגמ' בדף ו, א ניסתה ללמוד שעדל"ת ממצוות כיבוד אב ואם, מכך שיש פסוק מיוחד המלמד שמצוה זו אינה דוחה עבירות, ומוכח שללא אותו פסוק מיוחד עדל"ת. הגמ' דחתה: "מה להנך שכן הכשר מצוה".

רש"י פרש את דחיית הגמרא כך: גם אם מצוות רגילות ככבוד הורים יכולות לדחות עבירות, מצוות יבום היא מצוה גרועה שאין בכוחה לדחות איסורים. זאת משום שיבום אינו 'הכשר מצוה', כלומר, מצוות יבום אינה מצוה הכרחית, שכן יש אפשרות אחרת, חליצה. רק מצוה הכרחית שאין אפשרות להתחמק ממנה דוחה עבירות, אך מצוה שיש בה אלטרנטיבה אחרת אינה דוחה.

הראשונים הקשו על רש"י: לא יתכן שיבום אינו דוחה איסור משום שאפשר בחליצה, שהרי כל העולה ליבום עולה לחליצה. כלומר, אין אפשרות של חליצה ללא אפשרות של יבום, וא"כ יבום היא מצוה הכרחית.

ולכא' הדברים תמוהים לחלוטין, שהרי הגמ' בדף כ, ב דחתה את הכלל לפיו 'כל העולה ליבום עולה לחליצה', והראשונים למדו שלמסקנה חייבי לאוין שיש בהם עשה חולצות מדא' מסברא או מקרא 'יבמתו' אע"פ שאין בהם יבום מהתורה, וא"כ הראשונים עצמם סוברים שאין החליצה תלויה ביבום, וכיצד הקשו כן על רש"י?

ד. יישוב הדברים

כדי לישב את הדברים נשווה בין דברי רבא ובין דברי הברייתא בדף ג, ב. והנה, בברייתא מפורש שערוה לא מתיבמת כיון שכתוב 'עליה', וא"כ כיצד רבא יכול לומר שערוה לא צריכא קרא, הרי הברייתא אמרה זאת במפורש²¹?

נלע"ד שיש להוכיח שהברייתא צודקת לכאורה ולא רבא, ושערוה אינה מתיבמת בשל דרשת 'עליה' ולא בגלל שאין עדל"ת שיב"כ, שהרי גם בח"ל לפי ר"ע אין יבום אע"פ שעדל"ת רגיל, וזוהי קו' תוס' (ט, א ד"ה הרי). אלא מוכח שהסיבה האמיתית לפטור ערוה היא הגדרת ערוה. לכן ח"ל אינם מתייבמים לפי ר"ע - לר"ע גם ח"ל הוי ערוה, וערוה נלמדת מ'עליה'.

הברייתא בדף ג, ב למדה מ'עליה' שכל העריות אסורות כמו אחות אשה, והגדירה זאת: "כל שהוא ערוה וחייבים עליה כרת". וצריך לומר שהברייתא היא לפי רבנן הסוברים שערוה תלויה בכרת. ר"ע הסובר שח"ל מוגדרים ערוה, ילמד בבנין אב מאחות אשה, כל שהיא ערוה.

והדבר פשוט בסברה שכן יבום שייך רק במקום שיש זיקה, ואין זיקה לערוה כיון שאין בה קידושין, ולר"ע אין קידושין בכל ח"ל.

21. עוד נשאל, מדוע המשנה הראשונה במסכתין פתחה ב'טו' נשים פוטרות צרותיהן - פטור צרות, היה לה לפתוח בכללי יבום הבסיסיים, כמבואר במשנה כ. 'כלל אמרו כל שהוא איסור' כפי שמבואר במסכת תרומות ועוד.

אך א"כ צריך לישב דברי רבא האומר שאין צורך בפסוק ולומד זאת מכך שעשה אינו דוחה ל"ת שיב"כ.

ונראה לתת ביאור חדש לדברי רבא. כל כוונת רבא בדבריו 'ערוה גופא לא צריכא קרא' היינו שהיה אפשר 'להסתדר' ולדעת את דין ערוה גם בלי קרא ד'עליה': אין יבום בגלל שעשה אינו דוחה ל"ת שיב"כ, ואין חליצה בגלל דין 'כל העולה'. גם את איסור צרות היינו יודעים מקרא דלצורו. יש צורך בפסוק רק בשביל ללמד את היתר 'צרה שלא במקום מצוה'.²² וכפי שאומרת שם הגמ' (יבמות ה, א): "א"ל רב אחא בר ביבי מר לרבינא, ה"ק משמיה דרבא: צרה נמי לא איצטריך קרא, כי איצטריך קרא - למישרי צרה שלא במקום מצוה".

כלומר, היה אפשר ללמוד את כל דיני יבום וערוה ואיסור צרות ע"פ כללי עדל"ת והפסוק 'לצורו', אך א"א להבין את היתר צרה שלא במקום מצוה בלי הלימוד של 'עליה'. שכן אילו היה רק הלימוד של 'לצורו' היינו לומדים שצרת ערוה היא מחלה מדבקת, וכל צרת ערוה אסורה, בלא קשר ליבום. אך הפסוק מלמד שצרה אסורה רק במקום מצוה. כלומר האיסור איננו עובר מהערוה אל הצרה. צריך להבין אותו אחרת: הערוה מפקיעה את זיקת היבום מכל הבית, וממילא נעשית הצרה אשת אח שלא במקום מצוה ואסורה, אך שלא במקום יבום אין איסור כלל. וכ"כ הרשב"א בבאור מסקנת הברייתא (שם):

והא דתניא שאין צרה אלא מאח... נתינת טעם הוא... לפי שאין הערוה נותנת איסור לצרתה אלא שמסתלקת זיקת יבום מכל אותו בית וממילא צרה באיסור אשת אח כדקיימא קיימא.

כלומר היה אפשר ללמוד מכללים חיצוניים עד דין צרה. דין צרה מכריח אותנו להבין שיבום מתבסס על שלב מקדים - זיקה. וא"כ ממילא אנו חוזרים להבין מחדש את כל דיני יבום: באמת הכל נלמד מ'עליה', מאחר שאין בערוה זיקה, אין יבום ואין חליצה. וא"כ אין צורך למסקנה ללמוד מעדל"ת ולא מדין 'כל העולה'. וכן מפורש ברמב"ן כ, א שלפי המסקנה 'כל העולה' אינו לימוד כלל. ולפי"ז הדברים מיושבים: כל מהלך הגמ' עד דברי רבא בצרה עוסקים בה"א של הברייתא, יבום כעדל"ת,²³ שכן עד שהגענו לדין צרה היינו יכולים להסתדר עם כללי עדל"ת. רק בשלב האחרון של 'אין צרה אלא מאח' מתהפכת ההבנה.²⁴

וכך צריך לומר גם בענין איסור אשת אח בח"ע: בה"א של רב גידל היתר אשת אח הוא אכן ע"י עדל"ת, ולכן יש איסור אשת אח בח"ע, שכן עשה אינו דוחה עשה. אך לפי המסקנה שהתחדשה

22. כלומר שאין איסור על צרת ערוה שלא במסגרת יבום, וכפי שפירש רש"י, 'כגון צרת בתו מנכרי שריא'.

23. וכך שמעתי מפי הגאון ר' זלמן נחמיה גולדברג שליט"א, דכל מהלך הגמ' ה"א בלבד, ולמסקנה ילפינן מ'עליה' - דהכל תלוי בזיקה.

24. לפי"ד א"ש מדוע המשנה הראשונה פתחה באיסור צרות, דאכן רק מדין צרות למדנו את הבסיס של היבום - דין זיקה.

בדברי רבא הכל תלוי בתפיסת קידושין, בזיקה, וא"כ אין איסור אשת אח בכל מקום שיש תפיסת קדושין, כולל בח"ע.²⁵

לפי דברינו איסור צרה מכריח לשנות את ההבנה של היבום, ולחדש שיש בסיס של זיקה, שכן רק כך ניתן להבין את האיסור הנובע מכך שהערוה מפקיעה את זיקת היבום מכל הבית. תוס' שלא למדו כך, למדו את דברי רבא כפשוטם. להבנתם אין מהפך בהבנת הסוגיא. לכן הם נאלצו לחדש שצרת ערוה היא איסור חדש, ואכמ"ל להאריך בענין זה.

כמו כן, לפי דברינו מובן מדוע רבא (ה, א) לא קיבל את סברת 'אישתרי' של עולא: הגמ' בה"א חשבה שיבום הוא עדל"ת, אך לפי המסקנה יבום הוא 'הותרה' ע"י הזיקה, ולא שייך 'אישתרי' בהותרה.²⁶

לפי"ד אפשר לישב ענין נוסף:

תוס' בד"ה למישרי (ה, ב) התקשו מנין לומדים החולקים על רבא את היתר צרה שלא במקום מצוה. רבא הרי לומד מדרשת 'עליה' שכל דין צרה הוא חלק מפרשת יבום, אך החולקים עליו ולומדים מ'לצור' צריכים לאסור כל צרת ערוה גם שלא במקום יבום.

ונראה דקושיא זו קשה רק לשיטת תוס', אך לפי הרשב"א היא לא קשה.

לפי תוס' רבא למד מ'עליה' רק את היתר צרה שלא במקום מצוה, ולכן התקשו תוס' מנין לחולקים על רבא דין זה. אך לפי הרשב"א כ"ע למדו זאת מ'עליה' כמפורש בביתא, אלא שרבא נזקק לדרשת 'עליה' רק כדי להסביר את איסור צרות, שכן הוא למד את דין הערוה עצמה מדין עדל"ת. בעוד שהחולקים עליו נזקקו לדרשת 'עליה' כבר בהסברת דין הערוה עצמה, שכן ישנה אפשרות להתיר את הערוה מחמת דין אישתרי ושאר התרוצים בגמ', ולכן צריך את הלימוד של 'עליה' לערוה עצמה.

כלומר, לרשב"א הברייתא נכונה לכ"ע, שלומדים מ'עליה' את הצורך בזיקה ולכן אין יבום, חליצה וצרה במקום ערוה. כל מח' רבא ושאר האמוראים היא בשאלה תאורטית בלבד, האם יש ה"א להתיר את הערוה עצמה, וגם לכך נצרכת דרשת 'עליה', או שלערוה עצמה אין שום ה"א להתיר דאין עדל"ת שייב"כ ורק בשביל דין צרה צריך את הלימוד של 'עליה'.

וראה בפירוש המשניות שנחלקו המפרשים מדוע אין יבום בערוה:

25. וכ"כ האבנ"מ (קעז).

26. כ"כ האמר"מ (ה, כד).

הרמב"ם והברטנורא כתבו שלומדים מ'עליה'. אך **התוי"ט** כתב כדברי רבא, שערוה עצמה אינה צריכה פסוק, שאין עדל"ת שיב"כ.

כלומר, הרמב"ם ורע"ב למדו כרשב"א שכל דברי רבא הם רק בשלב הה"א בגמ', אך למסקנה באמת הכל נלמד מ'עליה' – זיקה. תוי"ט למד כתוס' והבין את דברי רבא כפשוטם, שהפסוק בא ללמד רק דין בצרה בלבד ולא חידש דבר בערוה.²⁷

נראה לצרף לדיון עוד שתי סוגיות חשובות:

1. מחלוקת ב"ה וב"ש (יג, ב)

ב"ש סברו שצרת ערוה מותרת לאחין. ב"ה סברו שצרת ערוה אסורה לאחין ומותרת לשוק. **תוס'** (יג, ב ד"ה מאי טעמא) למדו שב"ש חולקים על הדרשה שנלמדה מ'לצרור', כלומר הם לא דרשו את איסור צרות.

אך **הרשב"א** (תשובות ה"ו ס' לה) כתב שב"ה לומדים מדרשת 'עליה', כלומר איסור צרות נובע מ'עליה', מהזיקה, ובכך חולקים.

ונראה שלפי תוס' איסור צרות הוא איסור עצמי, והוא נלמד מ'לצרור' בלבד, ורק היתר צרה שלא במקום מצוה נלמד מ'עליה'. אך לפי הרשב"א דרשת 'עליה' מחדשת את כל פרשת זיקה, והיא הסיבה לאיסור צרות, ועל כן נקודת המח' ב'עליה' ולא ב'לצרור'.

2. מחלוקת אבא שאול ורבנן (לט, ב)

אבא שאול סובר שהפוגע ביבמה שלא לשם מצוה כפוגע בערוה (ופרש"י דהיינו איסור אשת אח), ולכן מצות חליצה קודמת. רבנן חולקים וסוברים שמצוות יבום קודמת.

תוס' פסקו להלכה כאבא שאול. נראה שהולכים בכך לשיטתם לפיה איסור אשת אחת נדחה מחמת המצוה, ולכן במקום שאינו מכוון למצוה נותר איסור אשת אח. אבל **הרמב"ם** (פיה"מ בכורות א', ו ובהל' יבום א', ב) פסק כרבנן שמצוות יבום קודמת,²⁸ ובאר: "שנסתלק ממנה איסור הערוה כשמת בלא בנים, הרי הוא מותר ואפ' נתכין שלא למצוה". וזהו כמהלך הראשונים לפיו איסור אשת אח הותר מיד בנפילה ע"י הזיקה, ואין צורך שמצות היבום תדחה את איסור הערוה.

ה. כל העולה ליבום עולה לחליצה

לאחר שיישבנו את שיטת הראשונים נסיף עוד נדבך למהלך.

בסוגיא בדף כ, א-כ, ב הגמ' מתמודדת עם שני לימודים סותרים:

²⁷ וזהו דוחק גדול בלשון הברייתא ג.

²⁸ וכן פסק הרשב"א בשו"ת.

א. "אם לא יחפוץ האיש לקחת, הא חפץ- מיבם, כל העולה ליבום עולה לחליצה וכל שאין עולה ליבום אינו עולה לחליצה".

ב. "ועלתה יבמתו- יש לך יבמה אחת שעולה לחליצה ואינה עולה ליבום".

הגמ' חילקה בין חיי"כ לח"ל: "מסתברא, ח"ל תפסי בהו קידושין, חיי"כ לא תפסי בהו קידושין". ומבואר לכאורה שתפיסת קידושין היא המדד למצוות יבום.

לפי הראשונים הדבר מסתבר, שכן הזיקה תלויה בתפיסת קידושין. אך לפי תוס' המדד הוא יכולת היבום, ולא אכפת לן כלל מתפיסת הקידושין.

תוס' למדו למסקנת הסוגיא שהלימוד הראשון, 'כל העולה', הוא הלימוד העיקרי, והלימוד השני, 'יבמתו', אינו לימוד כלל (תורא"ש בשם ריב"ם) או שהוא גזה"כ מיוחדת בח"ע (תוד"ה גזירה). צריך לומר שתוס' למדו שתפיסת קידושין הוזכרה רק כסימן כיצד ללמוד את הפסוקים בה"א של הסוגיא- חיי"כ חמורים ואין בהם חליצה, ח"ל קלים ויש בהם חליצה. תפיסת קידושין להבנתם אינה דבר מהותי. למסקנה נדחו הלימודים ולא נותר מתפיסת קידושין מאומה, אפילו לא סימן.

אבל **הרשב"א והרמב"ן** למדו להיפך. הראשונים למדו שתפיסת קידושין היא ענין מהותי ואמיתי.

הרשב"א (כ, א ד"ה 'אלמנה') כתב :

איכא למימר דאף חייבי לאוין ועשה חולצת דבר תורה, דזיקה בכדי לא פקעה כיון דבעלמא תפסי בהו קדושי וזיקה כעין קדושין הוא.

וכן כתב בדף כ, ב:

הני דרשי דרב גידל דדריש יבמתו יש לך יבמה שעולה לחליצה ואינה עולה ליבום, מוקמינן לה לחייבי לאוין שיש עמהן עשה, וכלישנא דכתבינן לעיל דחליצת אלמנה מן הנשואין דבר תורה דזיקה בכדי לא פקעה ואם לא יחפוץ בחייבי כריתות.

הרמב"ן הביא אפשרות שזוהי סברא בלבד. **הרשב"א** למד זאת מ'יבמתו', ומכאן ייסד שכל מקום שיש זיקה ויש בעיה חיצונית לייבם, יש חיוב חליצה מדאו', שכן 'זיקה בכדי לא פקעה', לדוגמא: חלו"ע, בעלת התנאי, ספק סוטה, נודרת וכדו'.

וכ"כ **הרמב"ם** (אסו"ב ו, ט):

ערוה על יבמה... פטורה מן החליצה ומן היבום ואין לו עליה זיקה כלל... מי שראויה ללקוחין וקדושין תופסים בה, היא שזקוקה ליבם.

נראה שהראשונים למדו שיבום הוא רק הנישואין שעל גבי הזיקה והקשר הבסיסי בין היבם ליבמה, ואם אין תפיסת קידושין אין קשר בין היבם ליבמה וממילא לא שייך יבום, שאם אין יסוד (זיקה-קדושין) אין בנין (יבום-נישואין).

ולענין הלימודים, כתב הרמב"ן להדיא ד'כל העולה ליבום עולה לחליצה וכל שאין עולה ליבום אינו עולה לחליצה' – לישנא דקרא נקיט ולא משום מדרש', כלומר אין תלות מהותית מוחלטת בין יבום לחליצה, ויתכן זה בלא זה.

מכאן אנו לומדים שלב נוסף בפרשת יבום – מקומה של החליצה, ונבאר הדברים:
לפי תוס', כל פרשת יבום (יבום וחליצה) מתחילה ממצוות יבום. צווי התורה לבוא על היבמה הוא הגורם לדחיית איסור אשת אח, אלא שעליו לחלוץ לה אם אינו מעונין לקחתה לאשה. ולפי"ז פשוט שבכל מקום שאין יבום אין חליצה, כפשט הכלל 'כל העולה ליבום עולה לחליצה, כל שאינו עולה ליבום אינו עולה לחליצה' וכמבואר בגמרא ג, א ובסוגיא כ, א.

אבל ה**ראשונים** סוברים שהקשר, 'הזיקה', בין היבמה לבית המת הוא היוצר את פרשת יבום. התורה מצווה על גבי אותו קשר לייבם, ואם אינו מעונין ליבם חייב לחלוץ, אך אין תלות בין יבום לחליצה, ויתכן מאד שלא תהיה אפשרות ליבם ובכל אופן תהיה חובת חליצה. שכן הזיקה דורשת טיפול- יבום או חליצה, ולכן 'כל העולה ליבום עולה לחליצה' אינו קשר הכרחי ומוחלט.

מח' זו באה לידי ביטוי בכמה סוגיות:

1. **נידה** – תוס' (ב, א ד"ה אחות) הקשו שנידה תאסר ליבם. בתורא"ש ובתו"י מבואר שתוס' סברו לפטור נידה מחליצה. ולפי"ד מבואר היטב, שכיון שאין יבום לא תהיה חליצה.

2. **בעלת התנאי** – אשה שקיבלה גט מבעלה על תנאי שלא תנשא לראובן, ואח"כ נשאת לאחיו, ועתה מת האח ונפלה לפני ראובן. והנה אם תתיבם לראובן, יוברר למפרע שנותרה אשת הראשון וכלל לא היתה אשתו של האח ושוב לא נפלה ליבום כלל.

לפי תוס' בדף י, א ודאי שפוטרת עצמה לגמרי, ודנו האם פוטרת צרתה. אבל הרשב"א נקט שחייבת בעצמה חליצה כיון שיש בה זיקה כמו ח"ע ונודרת.²⁹

3. **צרת סוטה (יא, ב)** – לתוס' פשוט שכיון שכתוב 'טומאה' לגבי בעל, אין יבום וחליצה, וכך למדו גם במחזיר גרושתו, שכשיש טומאה אין יבום וחליצה.

הרשב"א והרמב"ן התקשו כיצד נפטרת מחליצה, הרי יש בה קידושין וצריכה גט מהבעל,³⁰ ו'זיקה בכדי לא פקעה'. לכן הם נדחקו ללמוד מהדרשה של 'איש אחר' המובאת בסוטה או משילוב של הדרשות, 'איש אחר' + טומאה', שיש גזה"כ המלמדת שאינה חולצת.

נראה שנחלקו לשיטתם: לפי תוס' היבום מתחיל מהצווי להקים את אישות המת, ואם יש בה טומאה, אין מצות יבום וממילא אין חליצה, שכן חליצה תלויה ביבום. אך הראשונים למדו שהיבום

29. הרמב"ן והריטב"א חלקו בסוגיא זו על הרשב"א, וצ"ל דסברו דכה"ג לא נחשב זיקה, כיון שאין אפשרות לקיום קשר זה.

30. תוס' סוטה ה, ב ד"ה אילו תרצו דכיון דכתיב 'טומאה' הוי כערוה ופטורה מפרשת יבום.

והחליצה תלויים בזיקה, בקידושי המת, וכיון שיש צורך בגט הקידושין לא פקעו ויש צורך בחליצה ללא אותה גזה"כ.

4. חליצת מעוברת לר"ל - תוס' (ד"ה 'קרא' מא, ב ע"פ התורא"ש) למדו שהתורה אסרה לייבם אשת אח מעוברת וממילא אין חליצה. הרשב"א לעומתם כנראה למד שהפסוק חידש שאין יבום וחליצה, כלומר זהו חידוש מיוחד במעוברת הפוגע בזיקה.³¹

5. סברת אב"י בריו"ח - אב"י סבר שרבי יוחנן האומר שחליצת מעוברת שמה חליצה, מודה שביאת מעוברת לא שמה ביאה. תוס' (ד"ה 'כי' לה, ב ע"פ באור המהר"ם, זהו חשש בעלמא) למדו שלפי אב"י הביאה לא מועילה רק מדרבנן. אבל הרשב"א (לה, ב ד"ה 'אי') למד שהביאה אינה מועילה מהתורה ואפילו כך חליצה מועילה. זוהי אותה נקודת מחלוקת- האם יתכן לנתק בין היבום לחליצה. לפי תוס' במקום שאין יבום דא' אין גם חליצה. לכן הם היו מוכרחים לומר שהיבום אינו מועיל רק מדרבנן. אבל הרשב"א לשטתו יכול להסביר שהחליצה קיימת גם כשא"א ליבם מדא'.³²

6. משומד - רב יהודאי גאון רצה לפטור יבמה שנפלה לפני משומד מחליצה, משום שהמשומד אינו נחשב כ'אחיו'. אך הרשב"א חלק וחייב חליצה, שכיון שקדושי המשומד קידושין ככל ישראל שחטא, א"כ יש זיקה וזיקה בכדי לא פקעה, וז"ל (כב, א):

מומר אף על פי שחטא ישראל הוא וקדושי קדושין... וכיון שיש להם קדושין זיקה נמי יש להן, כדמשמע בהרבה מקומות דכל דקדושיו קדושין זיקתו זיקה, וכל שכן שאשתו הנשואה לו בקדושה שאם המיר לאחור זמן זיקת האח הכשר לא נסתלקה ממנה.

נראה שהרשב"א לשטתו, שכן יתכן שלא תהיה אפשרות יבום כלל, ואפילו כך כיון שיש זיקה יש צורך בחליצה.

ו. שיטת רש"י

נראה שלרש"י שיטה חדשה בענין זיקה ויבום.

מצד אחד רואים בדברי רש"י בקידושין (ד, ב הנ"ל) וביבמות (ק, א ד"ה כונס) שלדעתו הזיקה והקשר נובעים מקידושי המת וז"ל³³:

כונס ואינו מוציאה לעולם - שאין גיטו מפקיע קדושי אחיו פיקח, שהזקיקוהו לו ליבום.

כלומר, רש"י למד כרמב"ן וכרשב"א שיש מושג 'זיקה' מחמת קדושי המת עוד לפני מצוות יבום.

31. ועיין ברשב"א לה, ב ובסתירת דבריו בעמ' ריז (הוצאת מה"ק) האם מעוברת נחשבת שלא במקום מצוה, וע"ע קיא, ב ד"ה 'רבא' ומא, ב ד"ה 'אלא' ובהערה 34 שם.

32. לפי"ז יחלקו בבאור מח' אב"י ורבא, לפי תוס' המח' היא האם מעוברת אסורה ביבום מדא' / מדרבנן, אך לרשב"א המח' היא האם יש רק איסור יבום / גם הפקעת הזיקה. ועיי"ש בריטב"א דמשמע שנח' האם בכה"ג האיסור ליבום גורם לכל העולה, ואכמ"ל.

33. הוא עוסק בחרש שנפלה לפניו אשת אחיו הפיקח.

וכך מבואר ברש"י בכמה מקומות בענין איסור צרות, שלהבנתו אין זה איסור חדש כתוס', אלא רק פקיעת הזיקה מחמת הערוה, וממילא הצרה נשארת באיסור אשת אח.

אך רש"י בדף נב, א ד"ה 'נתן לה' כתב שאין קדושין תופסים ביבמה כיון ש'אין קידושין תופסים באשת אח'. ומבואר שהוא חלק על הראשונים וסבר שיבמה נחשבת אשת המת ולא אשת הבית. וצ"ע שכן אם הוא סובר שזיקה היא קשר של קדושין אל היבם, הרי היא מקודשת לו ואינה אשת המת?

נראה לבאר הדברים ע"פ הסוגיא בדף כ, א.

הגמ' עסקה בשיטת ר"ש דאשלה"ב (כלומר, אשת אחיו שלא היה בעולם). אם כנס אח חי ואח"כ נולד אח חדש, כיון שלא היתה אצלו באיסור מעולם אינו אסור בה, ואם ימות האח השני יוכל האח השלישי, החדש, ליבמה. אמרה הגמ':

ולר' שמעון דאמר הואיל ובא ומצאה בהיתר ולא עמדה עליו שעה אחת באיסור, אלא מעתה אחותו מאמו שנשאה אחיו מאביו ואחר כך נולד אח ומת תתיבם הואיל ובא ומצאה בהיתר איסור אחותו להיכן אזל הכא נמי איסור אחיו שלא היה בעולם להיכן אזל? האי איסורא דלית ליה היתירא האי איסורא דאית ליה היתירא.

הגמרא הקשתה מה ההבדל בין איסור אשלה"ב המותר במקרה שכנס ואח"כ נולד, ובין איסור אחות אשה שאין לו היתר למרות שכנס אחיו לפני שנולד. הגמ' חילקה בין איסור אשת אח שיש לו היתר ובין איסור אחות אשה שאין לו היתר.

אך הדברים עדיין קשים לכאורה: כיצד איסור אשת אח מוגדר כאיסור שיש לו היתר לגבי האח השלישי, הרי הוא לא היה בעולם בזמן שהייתה נשואה לאח הראשון ולגבי האיסור לא היה בר היתר. שורש הבעיה היא דהאח השלישי אינו יכול להיות מותר באשת ראשון, שכן לגבי השלישי, אשת ראשון לא היתה בעולם.

ונחלקו רש"י ותוס' כיצד ר"ש פותר בעיה זו במילים 'האי איסורא דאית ליה היתירא':

תוס' כתבו:

האי איסורא דאית ליה היתירא - דפקע איסור אשת אח דיכול להחזירה לאחר שגרשה וכי היכי דפקע ליה לגבי ידיה איסור אשת אח פקע נמי לגבי אחיו הנולד וה"ל אשת אחיו שהיה בעולם.

כלומר, ע"י היבום של השני פקע לגמרי שם האח הראשון. לאחריו היא אינה נחשבת אשת ראשון אלא אשת שני. אשת שני מותרת לשלישי, משום שאז הוא היה בעולם.

אבל רש"י פרש אחרת:

איסור אחותו לית ליה היתר - אבל איסור אשת אח אית ליה היתר כשאין לו בנים הילכך כשמת ראשון בלא בנים פקע איסורו לגבי שני ונשאה והשלישי מכח שני בא.

כלומר, לעולם היא נחשבת אשת ראשון (שכן ר"ש אינו חולק על רבנן בדרשת יבמתו) אך השלישי אינו שלישי, שכן הוא אינו בא מכה עצמו אלא מחליף את השני, ובעצם מתלבש השלישי בבגדיו של השני, ויכול ליבם את אשתו של הראשון.

חזינן ברש"י חידוש מדהים: יבום אינו נטילת אשת המת, ואינו מעבר אוטומטי של היבמה אל הבית, אלא להיפך, **היבם נכנס לתוך נעליו של המת ומחליפו**, וזהו פרוש פשוט למושג להקים לאחיו שם – להחליף את המת עצמו במקומו של המת.³⁴

ולפי"ז הכל מיושב – אכן קידושי המת קיימים ויש זיקה, אך אין היבמה הולכת אל היבם, אלא אדרבה, היבם צריך להחליף את המת ולהגיע אליה. לכן לעולם נחשבת היבמה אשת המת וקידושין לא תופסים בה. הדרך היחידה להגיע אליה היא ע"י קיום מצות יבום, וכדברי רש"י בדף נב, א ד"ל:

נתן לה כסף או שוה כסף – ואמר לה התקדשי לי במאמר יבמין ואע"ג דיהב לה מידי לאו קידושין גמורים הן כקידושי תורה שהרי אין קידושין תופסין באשת אח **והתורה לא התירתה לו ליעשות כאשה נכרית אלא כסדר המצוה וביאה הוא דכתבה בה רחמנא**.

כלומר ישנה רק אפשרות אחת להגיע אל היבמה – כסדר המצוה!

ונראה לבאר ע"פ יסוד זה סוגיות נוספות:

1. ירושת היבם:

הסוגיא בדף כד, א עוסקת בירושת היבם הנוטל פי שניים כבכור. נחלקו רש"י ורשב"א בענין זה: הרשב"א סבר שהיבם נוטל פי שניים מנכסי המת בלבד. רש"י לעומתו סבר שהיבם נוטל את נכסי המת, וגם פי שניים מירושת האב, כלומר כיון שיבם את אשתו, הרי הוא נוטל את כל חלק אחיו: נכסי המת עצמו וגם זכותו בנכסי אביהם.

ונראה, שלפי הרשב"א היבם נוטל את אשת המת, וגם יורש את ממונו, אך ביחס לירושת האב אינו אלא אח אחד בלבד ונוטל חלק אחד.

אבל לפי רש"י היבם מחליף ממש את המת. וא"כ מובן מאד מדוע יטול פי שניים בנכסי אביו, כיון שבאמת מבחינה מסויימת הוא משחק את התפקיד של אחיו המת וכאילו המת חי, וא"כ מגיע לו גם את חלק המת בירושה וגם את חלקו שלו.

2. האם שומרת יבם אוכלת תרומה?

נחלקו רש"י ור"ת בכתובות נח, א וביבמות סח, א בענין זה.

34. וראה בסוטה ה, ב בענין סוטה ליבם, דכתב רש"י: 'אילו איתיה לבעל מי משתריא בלא גט, הא כתיב וכתב לה ספר כריתות... השתא נמי בעיא חליצה, דיבם במקום בעל קאי'.

רש"י למד כפשט הגמ' שיבם אינו מאכיל מדאו', כיון ש'קנין כספו אמר רחמנא, והאי קנין דאחיו הוא'.³⁵

אך ר"ת בתוס' נקט שלימוד זה הוא אסמכתא בעלמא ומדאו' יבם מאכיל, שכן 'אשה הקנו לו משמיא' והיא קנינו מדאו'. וכן נקטו הרשב"א והריטב"א, שקנין אחיו עבר אליו.

ונראה שר"ת סובר כרמב"ן ורשב"א, וזוהי הזיקה - מעבר האישות של המת אל היבם, 'נתרוקנה' כלשון הרשב"א. אך לפי רש"י היבמה לעולם עומדת במקומה, לעולם היא אשת המת, אלא שהיבם מגיע אליה ע"י החלפת המת, וע"כ כל זמן שלא יבם את היבמה, אין לו שום דבר בה ועל כן אינו מאכילה.

ר"י בתוס' (הו"ד בריטב"א ובתורא"ש) סבר כרש"י. ונראה דבעלי התוס' במסכתין הוא ר"י ולא ר"ת, וע"כ חלק על הרשב"א ולא קיבל את המהלך של זיקה!³⁶

3. יבום קטן:

הגמ' בקידושין דף יט, א אמרה:

'איש' פרט לקטן, אשר ינאף את 'אשת איש' פרט לאשת קטן... אמר רב אשי הכא ביבם בן תשע שנים ויום אחד הבא על יבמתו עסקינן דמדאורייתא חזיא ליה מהו דתימא כיון דמדאורייתא חזיא ליה וביאתו ביאה הבא עליה מתחייב באשת איש קמ"ל.

רש"י כתב (שם):

דמדאורייתא חזיא ליה - כלומר זקוקה לו באותה ביאה לכל דבר וקנאה ליורשה כדתנן בן תשע שבא על יבמתו קנאה.

התוס' חלקו (שם):

קשה דזה אינו אלא מדרבנן ולפוסלה מן האחין כדתנן עשו ביאת בן ט' כמאמר בגדול, אבל ליורשה ולשאר דברים לא הואא כאשתו.

וביבמות סח, א כתבו:

קס"ד דקני לה מדאורייתא ולוכיל קא משמע לן דלא, משום דלא קני לה.

ולכא' טענת תוס' חזקה, כיצד יתכן שקטן יהיה בעל אשה, הרי אינו יכול לקנות?

ונראה שרש"י לשטתו לפיה יש זיקה מחמת קדושי המת, היינו שאם היבם יעשה כסדר המצוה הרי הוא מחליף את המת וקם במקומו. ונראה שלענין זה אכן אין צורך בקנין, שכן הוא רק מחליף את

35. לפי"ד הדברים מדויקים, דרש"י זוהי גזה"כ מיוחדת, דאע"פ שהיבמה קנייה ליבם, אפ"ה אינו מאכיל כיון דהוי קנין אחיו אינו מאכיל.

36. ואולי באופן אחר אפשר לומר, דע"י מצות יבום נוצר קשר בין היבם ליבמה, וזוהי הזיקה של תוס' ויש בכוחה להאכיל בתרומה, ולפי"ז זיקה יוצרת קנין דלא כתוס' בקידושין שיבום הוא הקנין עצמו.

המת, אך האשה קנויה למת. ועל כן אין מניעה עקרונית שקטן שביאתו ביאה יחליף את אחיו מדאו', שהרי ביאת יבום אינה צריכה דעת או כוונה.

אבל **תוס'** הרי טוברים שיבום הוא קנין, וא"כ לא יתכן כלל קנין בקטן, ועל כן ביאתו מועילה מדרבנן בעלמא.

הרשב"א בקידושין סבר שאין לקטן יבום מדאו' כלל. ונראה שאע"פ שסבר שיש זיקה והיינו שקידושי המת עוברים אל היבם, אך גם נישואין הם קנין, ולא שייך נישואין בקטן, וע"כ לא שייך יבום בקטן.³⁷

4. תפיסת קדושין ביבמה:

רש"י בדף נב, א ד"ה 'נתן לה' כתב שאין קדושין תופסים באשת אח, וע"כ יבמה אינה מתקדשת. ולפי דברי רש"י פשוטים: היבמה היא אשת המת לעולם ולכן לא יתכנו קידושין אחרים. הדרך היחידה לקחת אותה היא לעשות כסדר המצוה.

תוס' בדף נ, א ד"ה 'ר"ג' כתבו שאין קדושין תופסים כיון שהיבמה זקוקה ליבם. ונראה כוונתם ע"פ דבריהם בקידושין ד, ב: כיון שזקוקה ליבום, לביאה, לא מועילים בה קידושין. ויתכן שהדבר נכלל בלימוד 'יבמה יבא עליה' - ביאה גומרת בה ולא כסף ושטר, כמבואר בקידושין (ז, א).

הרשב"א לא יכול לסבור כרש"י, שהרי מבואר בדבריו מא, א שיבמה אינה נחשבת אשת אח ברגע הנפילה, שכן הזיקה מעבירה את הקידושין אל האחים. וכן הוא אינו יכול לומר כתוס', שכן לרשב"א זקוקה = מקודשת ולא ממתנת לביאה.

ונראה שהיא גופא, כיון שכבר זקוקה = מקודשת ליבם, א"כ אין משמעות לקידושין נוספים, שכל ענין הקידושין הוא יצירת קשר משפחתי, וקשר זה כבר קיים, וא"כ לא נותר אלא לממש את הקשר הזה על ידי יבום-נישואין.³⁸

וכדאי לצרף את דברי **הרמב"ם** במנין המצוות ריש הלכות יבום שכתב: "שלא תנשא יבמה לאיש זר, עד שתסור רשות היבם מעליה, והאשה שהיא ראויה ליבום נקראת זקוקה ליבם, ורשות היבם נקראת זיקה". ובהלכה הראשונה כתב: "מן התורה אינו צריך לקדש יבמתו, שזו אשתו היא שהקנו לו מן השמים".

37. וראה ברמב"ן בימות צו: שהביא סתירה בין רש"י ביבמות לרש"י בקידושין, והביא מח' גירסאות 'קניא ליה' או 'חזיא ליה', ונקט בעצמו דקנויה מדאו' לכל עניני יבום, אך לא לשאר דברים, והו"ד במ"מ (הל' יבום ה, יח) וצ"ע.

38. ואע"פ שיבמה לשוק אסורה רק בלאו / עשה, ואין חומרתה כאשת איש גמורה בסקילה, ואין הולד ממזר, אך במהות זיקה היא כעין קידושין, והחילוק הוא רק ברמת החומרא ולא בסוג הקשר, והראיה דלפי רב אין קידושין תופסים ביבמה לשוק, וכן נפסק להלכה בשו"ע (אה"ע סי' ב) דיבמה שנבעלה לשוק נאסרת לכהן מדין זונה, והיינו גם לפי הסוברים דבעינן ביאת חיי"כ או גוי- מי שאין בו תפיסת קדושין, וה"נ ביבמה לשוק אין תפיסת קדושין.

5. איסור יבמה לשוק:

התורה אמרה (דברים כ"ה, ה):

כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה ויבמה.

וצריך להבין מדוע אסורה היבמה להתחתן עם איש זר, ונראה שהדבר תלוי בסוגיא דידן:

לפי הראשונים היבמה היא 'זקוקה', מקודשת ליבם, וא"כ אסורה לשוק מחמת אישות היבם.

לפי רש"י היבמה נותרה אשת אח, וא"כ אסורה לשוק מחמת אישות המת.

לפי תוס' היבמה כלל אינה אשת איש. איסורה לשוק נובע מסיבה שונה לחלוטין: התורה רוצה שמצוות היבום תקיים ולכן היא מונעת מהיבמה להתחתן עם זרים. אך אין כאן לדעתם שום צד של אישות.

וראה באריכות בדברי **האתון דאורייתא** (אות ח') שחקר, הרחיב והעמיק בענין זה, והביא כדרכו ראיות רבות ונפקא מינות.

6. חליצה ויבום בצרות ובאחין:

נחלקו רבי יוחנן ור"ל (י, ב - יא, א) מה דין שאר האחים והצרות במקרה של חליצה ויבום.

א. לאחר חליצה: לפי ר"ל רק החולץ נאסר ב'לא יבנה' בלבד, אך שאר האחים אסורים לאחר החליצה בכרת של אשת אח. רבי יוחנן לעומת זאת חולק וסובר שכל האחים אסורים ב'לא יבנה' ולא בכרת:

מי איכא מידי דמעיקרא אי בעי האי חליץ ואי בעי האי חליץ, ואי בעי להאי חליץ ואי בעי להאי חליץ, והשתא קאי עלה בכרת! אלא איהו שליחותא דאחים קעביד, ואיהי שליחותא דצרה קעבדה.

תוס' למדו שנדרש פסוק כדי לנתק את הכרת של אשת אח ללא של 'לא יבנה'.

אבל **הרשב"א** בדף מא, א למד שאיסור אשת אח הותר ברגע הנפילה,³⁹ והפסוק בא רק לחדש איסור לאו על האחים והצרות.

לפי זה נחלקו הראשונים בבאור דברי ריו"ח. לפי תוס' נחלקו ריו"ח ור"ל בשאלה האם החליצה היא מעשה פרטי או מעשה בשביל כל הבית, שליחותייהו. ומה שאמר ריו"ח שמתחילה כולם מותרים, זוהי רק סברא - סימן לומר שהחליצה קשורה ושייכת לכל המשפחה. אבל לפי הרשב"א עיקר דברי ריו"ח הוא שכבר מרגע ראשון יש לכולם היתר, וא"כ סברת 'שליחותייהו' היא לענין האיסור בלבד, שאחרי שאחת היבמות נחלצה כל היבמין נאסרו, שכן כביכול היתה זו חליצה אחת בשביל כולם, אך לא לענין ההיתר.

39. הרשב"א שם כתב 'מי איכא מידי דמעיקרא הותרה לו', אך הגירסא דידן היא 'מעיקרא אי בעי חליץ'.

לפי הרשב"א צריך להבין מהי סברת ר"ל, הרי באמת לכולם יש היתר וכיצד יחזור הכרת? וראה בירושלמי (א', א):

כיון שחלץ לה נעקרה הימנה זיקת המת למפרע, למפרע חל עליה איסורו של מת אצל האחין.

ולפי"ז מחלוקת ריו"ח ור"ל היא האם ההיתר שיש לכל האחים מלמד על כך שבאמת יש זיקה לכולם אלא שרק אחד מממש אותה, או אולי יש **פוטנציאל** זיקה לכל האחין, אך בפועל מי שיעשה מעשה ראשון יתברר שהוא היבם האמיתי, ויתכן שכך הבין ריש לקיש.

הרמב"ם (יבום א', יב) כתב להדיא כרשב"א: "מאחר שמת אחיו בלא ולד, נסתלק איסור ערוה מעל כל נשיו". לדעתו כל האיסור של חלוצה הוא מדרבנן כשניות בלבד, וא"כ ברור שזהו איסור חדש וחיצוני כרשב"א, ואינו איסור אשת אח מוקלש כתוס'.

ב. לאחר יבום: תוס' (יא, א ד"ה חד) למדו שדין חליצה ויבום שוים,⁴⁰ וכשם שנחלקו בחליצה באחים ובצרות, כך נחלקו גם ביבום. אך **רש"י** חילק בניהם ולדעתו גם ריש לקיש מודה שהצרות אינן אסורות על היבם בכרת לאחר יבום.

נראה שלפי רש"י יש הבדל מהותי בין חליצה ליבום. חליצה היא מעשה היתר לשוק, ונחלקו ריו"ח ור"ל האם החליצה היא מעשה פרטי או כללי - לכל הבית והצרות. **יבום לעומת זאת הוא החלפת המת.** כיון שנכנס היבם תחתיו, הרי הוא במקום המת עצמו וכאילו המת חי, וממילא לא שייך איסור אשת אח ביחס לשאר הצרות. גם ר"ל מודה בהכי, שכן הדבר אינו תלוי בסברת 'שליחותיה' אלא בתוכן מעשה היבום, ובכך רש"י לשטתו!

והנה **רש"י** (מט, א ד"ה כל) למד שחלוצתו מוגדרת כח"ל דשאר, כלומר איסור מחמת קירבה. ולכא' צ"ע איזה קירבת משפחה אוסרת יש בחלוצתו?

לפי הרשב"א איסור 'לא יבנה' הוא איסור חדש - היבמה הותרה לגמרי בשעת נפילה והחליצה יצרה איסור חדש - 'לא יבנה'. ומוכרחים לומר שרש"י המגדיר את האיסור כאיסור מחמת קירבה סבר כתוס' - הנפילה לא ביטלה את האיסור של אשת אח, והחליצה הקלישה את האיסור וניתקה אותו מכרת ללאו. ולפי זה צריך לומר ששיטת רש"י היא שיטה מיוחדת בפני עצמה. הוא אמנם סבר כתוס' שיש איסור אשת אח על כל האחים גם לאחר הנפילה ליבום, וכמבואר בדבריו בדף נב, א, אך לאחר היבום, שוב אין איסור אשת אח על היבם, משום שהוא מחליף את המת ועומד במקומו.

סיכום

פתחנו בהצגת השאלה כיצד מצוות יבום 'מסתדרת' עם איסור אשת אח.

תוס' סברו שאכן יש התנגשות בין המצוה לאיסור ואומרים עדל"ת. לפי"ז מובן ש'כל העולה ליבום עולה לחליצה', ולא שייך חליצה במקום שאין יבום.

הראשונים סברו שבמיתת האח הותר איסור אשת אח לגמרי. האיסור הותר ע"י הזיקה. הזיקה היא מעבר הקידושין מהאח שמת אל היבם - בית המת. התורה צוותה לטפל ב'זיקה' זו, בקשר זה, ע"י יבום או חליצה. לכן יתכן מצב של חליצה בלי יבום.

לרש"י שיטה מיוחדת - יש זיקה, קדושי המת לא מתבטלים, אך אין היבמה נכנסת לרשות היבם, אלא להיפך היבם נכנס במקום המת. לכן לרש"י היבמה תמיד נחשבת אשת אח.

שיטת רש"י היא שיטת ביניים בין תוס' לראשונים:

לתוס' לא נותר מאישות המת דבר. יש רק מצות יבום, וע"י היבום היבם קונה את היבמה (קידושין + נישואין).

לפי הראשונים ברגע המיתה היבמה נעשית זקוקה (קידושין) ליבם, והיבום בא רק לגמור (נישואין).

לפי רש"י היבמה נותרה אשת האח, אך עדין לא נכנסה כלל לרשות היבם. היבום הוא נישואין של האח החי על גבי הקידושין של האח המת.

במהלך מאמר זה נגענו בסוגיות רבות, אך ישנן סוגיות רבות נוספות הקשורות והנולדות מהבנות יסוד אלו. לא עליך המלאכה לגמור, ותן לחכם ויחכם עוד.